

ÂLEM BİR KİTAP İÇRE

*Nüveyrî ve İslam Telif Tarihinde
Ansiklopedik Yazım Geleneği*

ELIAS MUHANNA

Çeviri: Muhammet Enes Midilli

ELIAS MUHANNA

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Brown Üniversitesi'nde Karşılaştırmalı Edebiyat ve Tarih bölümünde öğretim üyesidir. İlgi alanları arasında İslam dünyasında ve Avrupa'da ansiklopedik metinlerin tarihi, Memlükler Dönemi'nde kültürel üretim ve çeşitli edebî gelenekler içerisinde lehçelerin yeri gibi konular bulunmaktadır. Yazarın elinizdeki kitaptan başka Nüveyrî'nin *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb* adlı eserinden yaptığı seçkileri İngilizceye çevirdiği *The Ultimate Ambitions in the Art of Erudition* (Penguin Classics, 2016) adlı kitabı ve Hannâ Diyâb'ın seyahatnamesinin çevirisi olan *The Book of Travels* adlı bir çalışması (NYU Press, 2022) yayımlanmıştır. Muhanna, akademik çalışmalarının yanında *The New Yorker*, *The London Review of Books*, *The New York Times*, *The Nation* ve benzeri süreli yayınlar için düzenli şekilde yazılar kaleme almaktadır.

MUHAMMET ENES MİDİLLİ

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (2014). Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Erken Memlük Döneminde Bir İlmî Müessese: İbn Tolun Camii (1296-1382)" başlıklı teziyle yüksek lisans (2017), "Uleymî'nin Kudüs Tarihi: Memlükler Döneminde Kudüs'te Âlimler ve Eğitim Kurumları" başlıklı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2022). Hâlen İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. 12.-16. yüzyıllar arasında Mısır ve Şam bölgesinde ilim tarihi, eğitim kurumları, vakfiyeler, seyahat, tarih ve biyografi yazıcılığı gibi konularda çalışmalarını sürdürmektedir.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	9
GİRİŞ	13
BİRİNCİ BÖLÜM:	
MEMLÜK İMPARATORLUĞU'NDA	
ANSİKLOPEDİZM	19
Tanımlar	24
Ansiklopediler ve Ansiklopedizm	32
Çağdaşları Arasında Nüveyrî	35
Ansiklopediler Çağı ve Moğol Fetihleri	43
Kâtiplik Kültürü ve Pratiği	50
Edebin Çölleri	56
Sonuç	64
İKİNCİ BÖLÜM: BİLGİ YAPILARI	67
<i>Nihâyetü'l-ereb</i> 'in Planı	69
Metin İçî Atıflar ve Tematik Modülerlik	74
<i>Nihâyetü'l-ereb</i> 'in Muhtevasını Haritalandırmak	78
Klasik Edep Ansiklopedisi	83
Kozmografya ve Tarih Yazımı	92
Ansiklopedik Türlerin Doğuşu	105
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: BİLGİ KAYNAKLARI	117
İlmî Çevre	122
<i>Nihâyetü'l-ereb</i> 'in Kaynakları	135
Edep ve Antikacılık	145
Taklit ve Çelişki	150
Sonuç	164

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:	167
ANSİKLOPEDİZM VE İMPARATORLUK	167
Âlimler ve Bürokratlar	167
Bilgi ve Devlet	173
Mükemmel Kâtip	181
Nüveyrî Dîvânü'l-Hâs'ta	189
İnşâ Divanı ve Mali İdare Arasında	195
Sonuç	202
BEŞİNCİ BÖLÜM:	205
ÇALIŞMA YÖNTEMLERİ	205
Usta Bir Müstensih	207
İstinsah Sanatı	211
<i>Nihâyetü'l-ereb</i> 'in Müellif Hattı Nüshaları	217
Telif Takvimi	227
Hat Türleri	232
Nüveyrî'nin İstinsah Ettiği Önemli Bir Hadis Nüshası	233
Sonuç	238
ALTINCI BÖLÜM:	240
<i>NİHÂYETÜ'L-EREB</i>'İN ALIMLANMASI	240
İslam Dünyası'nda Alımlanması	242
Avrupa'da Alımlanması	246
Son Söz	265
EK 1: <i>NİHÂYETÜ'L-EREB</i>'İN MUHTEVASI	273
EK 2: <i>NİHÂYETÜ'L-EREB</i>'İN NEŞİRLERİ	
VE BÂBLARININ KELİME SAYISI İÇİN BİR REHBER	281
KAYNAKÇA	289
DİZİN	323

ŞEKİLLER VE TABLOLAR

ŞEKİLLER

Şekil 2.1. İbn Hicce el-Hamevî, <i>Bedî'îyye</i>	111
Şekil 3.1. Kahire'deki Nâsırıyye Medresesi'nin planı	124
Şekil 3.2. Kahire'deki Nâsırıyye Medresesi'nin cephe görüntüsü	125
Şekil 5.1. <i>Nihâyetü'l-ereb</i> 'in 25. cildinin müellif hattı nüshasının ferağ kaydı	229
Şekil 5.2. <i>Nihâyetü'l-ereb</i> 'in 26. cildinin müellif hattı nüshasının unvan sayfası	230
Şekil 6.1: <i>Nihâyetü'l-ereb</i> 'in geniş ebatlı yazma nüshasının tezhipli ilk varığı	247
Şekil 6.2: <i>Nihâyetü'l-ereb</i> 'in geniş ebatlı yazma nüshasında kırmızı mürekkep ve çerçeve kullanımı	248
Şekil 6.3. Johannes Heyman'ın <i>Oratio inauguralis de commendando studio Linguarum Orientalium</i> (1710) adlı kitabının kapak sayfası	257
Şekil 6.4. Johannes Heyman'ın <i>Nowairiana</i> 'sından varaklar	261
Şekil 6.5. Albert Schultens'in <i>Historia imperii vetustissimi Joctanidarum in Arabia felice ex Abulfeda, Hamza Ispahanensi, Nuweirio, Taberita, Mesoudio</i> (1786) adlı eserinin kapak sayfası	264
Şekil 6.6. Nüveyrî'nin <i>Nihâyetü'l-ereb</i> 'inin tahkiki ve basılması için organize edilen modern Mısır projesine abonelik başvurusu	271

TABLÖLAR

Tablo 2.1. <i>Nihâyetü'l-ereb</i> 'in üç kademeli başlık hiyerarşisi	72
Tablo 2.2. <i>Nihâyetü'l-ereb</i> 'in bölümleri §3.3.1 (atlar hakkında)	73
Tablo 2.3. Fenlerin kelime sayıları	80
Tablo 2.4. Kısımların kelime sayısına göre sıralanışı	81
Tablo 2.5. <i>Nihâyetü'l-ereb</i> 'in en geniş on bâbının hacim bakımından sıralanışı	82
Tablo 2.6. Sekiz klasik edep ansiklopedisinin tertibi	86
Tablo 2.7. Cemâleddin el-Vatvât'ın <i>Mebâhicü'l-fiker ve menâhicü'l-İber</i> adlı eserinin konuları	95
Tablo 2.8. 13.-14. yüzyıllarda kozmografya telifleri	99
Tablo 3.1. Nâsırıyye Medresesi'nin bütçesi	128
Tablo 3.2. <i>Nihâyetü'l-ereb</i> 'in kaynakları: 1., 3. ve 4. fenler	136
Tablo 3.3. <i>Nihâyetü'l-ereb</i> 'in 2. fenninin ana kaynakları	142
Tablo 5.1. <i>Nihâyetü'l-ereb</i> 'in Nüveyrî'ye atfedilen nüshaları	219
Tablo 5.2. Nüveyrî'nin <i>Nihâyetü'l-ereb</i> 'inin telif süreci için bir zaman çizelgesi	228
Ek Tablo: <i>Nihâyetü'l-ereb</i> 'in neşirleri ve bâblarının kelime sayısı	284

TEŞEKKÜR

Yıllar süren çalışma ve araştırma süreci boyunca beni destekleyen kişilere ve kurumlara minnettarlığımı ifade etmek, benim için bir mutluluk vesilesidir. Bu kitap, geniş ilmî birikimlerinden, hoşgörü ve yardımseverliklerinden istifade ettiğim bir grup ilim adamına ev sahipliği yapan Harvard Üniversitesi'nde bir doktora tezi olarak hayatına başlamıştır. Bir ansiklopedi araştırmacısı ve bizzat kendisi de bir ansiklopedi olan merhum Wölfhart Heinrichs'in titiz gözleri daima çalışmamın üzerindeydi. Kendisi son derece sabırlı davrandı ve çalışmanın her aşamasında gerekli rehberliği sundu. Şahab Ahmed, trajik ve zamansız vefatından önce, Orta Çağ İslam entelektüel geleneğiyle ilgiliengin bilgisini benimle paylaştı ve başından itibaren projem hakkında etraflı düşünmem konusunda ilham kaynağım oldu. Son olarak bu kitabın her bir sayfasında emeği olan Ann Blair'e şükranlarımı sunuyorum. Çalışmamın daha iyi hâle gelmesinde onun ilmî kişiliğinin ve örnekliliğinin hayatı bir katkısı olmuştur.

Bu çalışmayı şekillendiren çok sayıda araştırmacı arasından bilhassa Roger Allen, Frédéric Bauden, Thomas Bauer, Jonathan Berkey, Joel Blecher, Sonja Brentjes, Mounira Chapoutot-Remadi, Michael Cook, Mary Franklin-Brown, Élise Franssen, Adam

Gacek, Li Guo, Konrad Hirschler, Jon Hoover, Matthew Ingalls, Darrel Janzen, Hilary Kilpatrick, Jason König, Remke Kruk, Dore Levy, Margaret Litvin, Matt Melvin-Koushki, Avigail Noy, Ahmed Ragab, Dwight Reynolds, Khaled al-Rouayheb, Jan Schmidt, Ahmed El Shamsy, Jack Tannous, Carl Sarif El-Tobgui, Michael Twomey, Maaïke van Berkel, Jo Van Steenberg, Alan Versin, Syrinx von Hees ve Arnoud Vrolijk'e teşekkür etmek isterim. Ayrıca sonsuz destekleri ve alicenaplıkları için Elliott Colla, Beshara Doumani, Andras Hamori, Joseph Lowry ve Roy Motahedehe'de şükranlarımı sunarım.

Birkaç dost burada özel olarak anılmayı hak ediyor. Ken Garden -farkında olmadan fakat tartışmasız bir şekilde- bir Orta Çağ İslam tarihi araştırmacısı olma kararımın kaynağıdır. Bu kitapta, kendisiyle saatler süren neşeli sohbetlerimizden ve tartışmalarımızdan çokça istifade ettim. Robyn Cresswell, Alexander Key, Naseem Surhio ve Adam Talib bu entelektüel yolculuğu her bakımdan zenginleştiren birer dert ortağı ve yoldaş oldular. Ken Haynes'in sağduyulu ve cömert eleştirileri, çalışmamın neredeyse tamamını yeniden gözden geçirmeme vesile oldu. Ona ve Brown Üniversitesi'ndeki diğer meslektaşlarıma son birkaç yılda bana yaattıkları entelektüel şölen için minnettarım.

Birden fazla kurum, farklı zamanlarda bu çalışmaya maddi destek sağladı. Araştırmam, Harvard'da The Graduate School of Arts and Sciences'in [Lisansüstü Sanat ve Bilim Okulu] sağladığı doktora bursuyla Beşerî Bilimler alanında sunulan Whiting bursu tarafından finanse edildi. The American Council of Learned Societies'in tahsis ettiği bursun yanı sıra Brown Üniversitesi bir yıllık temel araştırma ve revizyon izni (*junior sabbatical*) verdi. Princeton Üniversitesi Firestone Kütüphanesi, Leiden Üniversitesi Kütüphanesi (özellikle Arnoud Vrolijk'e şükranlarımla), Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi ve Bibliothèque Nationale de France'ın (Marie-Geneviève Guesdon'a özel şükranlarımla) kütüphane personeli yazma eser araştırma sürecine yardımcı oldular. Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde bulunan Arap ve Orta

Doğu Çalışmaları Merkezi, çalışmanın Orta Doğu'da geçen bir yıllık yazma eser araştırması ve yazım sürecine kurumsal anlamda ev sahipliği yaptı. Brown Üniversitesi'nin Beşerî Bilimler Araştırma Fonu (Humanities Research Fund) ise yayın giderleri konusunda destek sağladı. Princeton University Press'te editörüm Anne Savarese ve onun asistanı Thalia Leaf imrenilesi bir sakinlik ve soğukkanlılıkla bu projeye rehberlik ettiler. Bu iki ismin yanı sıra Fred Appel, Rob Tempio ve kimliğini bilmediğim iki hakeme teşekkür ederim. Ayrıca Brill Publishers, Cambridge University Press ve Penguin Books'a (özellikle Penguin Classics'te Nüveyrî'nin büyük bir hayranı olan editörüm John Siciliano'ya) daha önce yayımlanmış olan metinleri yeniden kullanmama izin verdikleri için teşekkürlerimi sunmak isterim.

Bir kimse, kendi ailesine nasıl teşekkür edebilir? *Nihâyetü'l-ereb*'in teşekkür ifadeleriyle ilgili bâbı (§2.3.1.10) bu zorlukla başa çıkmaya yardımcı olacak retorik bir formül içermiyor. Yıllardır bizi ayıran binlerce millik mesafeye rağmen her daim benimle olan anneme ve babama, erkek kardeşlerime ve kız kardeşime sınır tanımayan sevgileri ve destekleri için teşekkür ederim. Dünyanın bu diğer yakasında Jackson ailesi, ailelerinin bir mensubu olmamdan çok daha önce bana aileden biriymişim gibi davrandı. Son olarak en derin minnettarlığım eşim Jennifer ile kızlarımız Laila Rose ve Maya'ya aittir.

Providence, 2017